

A problemática da exclusión social e do chabolismo. *Achega á experiencia profesional*

---

*Rocío Botana Iglesias. Traballadora Social.
Arquitectos Sen Fronteiras
ETSAC Campus A Zapateira s/n 15071 A Coruña
981 16 70 00-5033/606 009 333*

RESUMO:

A situación de carencia de vivenda prolongada no tempo xera unha problemática de exclusión social de carácter multidimensional que están a padecer milleiros de persoas que viven en asentamentos precarios e chabolistas urbanos en Galicia. Ante esta situación, os programas encamiñados á “erradicación do chabolismo” deben partir dunha visión holística da realidade que teña como obxectivo a inclusión social plena.

Para iso, as intervencións encamiñadas a acometer este obxectivo deben fundamentarse nun proceso participativo que contemple todos aqueles factores de exclusión: emprego, educación, saúde, vivenda... despois de realizar un estudo profundo de identificación, análise e diagnose da situación detectando as necesidades e carencias que xustifiquen a pertinencia do programa.

Dende o punto de vista do traballo social, o reto está na superación do chabolismo e da infravivenda, a protección dos colectivos mais vulnerables, de romper coa invisibilidade e combater os desaxustes sociais.

PALABRAS CLAVE

Asentamentos precarios, infravivenda, problemática multidimensional, exclusión e discapacidade social, intervención.

RESUMEN

La situación de carencia de vivienda prolongada en el tiempo genera una problemática de exclusión social de carácter multidimensional que padecen miles de personas que viven en asentamientos precarios y chabolistas

urbanos en Galicia. Ante esta situación, los programas encaminados a la "Erradicación del Chabolismo" deben partir de una visión holística de la realidad que tenga como objetivo la inclusión social plena.

Para ello, las intervenciones encaminadas a acometer este objetivo deben fundamentarse en un proceso participativo que contemple todos aquellos factores de exclusión: empleo, educación, salud, vivienda... después de realizar un estudio profundo de identificación, análisis y diagnóstico de la situación detectando las necesidades y carencias que justifiquen la pertinencia del Programa.

Desde el punto de vista del Trabajo Social, el reto está en la superación del chabolismo y de la infravivienda, la protección de los colectivos más vulnerables, de romper con la invisibilidad y combatir los desajustes sociales.

PALABRAS CLAVE

Asentamientos precarios, infravivienda, problemática multidimensional, exclusión y discapacidad social, intervención.

ABSTRACT

The prolonged lack of housing has created a multidimensional problem of social exclusion that affects thousands of people who live in slums and shanty towns in Galicia. In order to tackle this situation, programmes aimed at eradicating shanty towns need to have a holistic view of the issue that aims at full social inclusion.

To this end, work aimed at achieving this objective needs to be based on a participative process that considers all factors of exclusion, such as housing, education, workplace, and health. These interventions should result from an in-depth study of identification, analysis and diagnosis of the situation is needed, to assess the appropriateness and requirements of the programme.

As regards Social Work, the challenge lies with eradicating slums and sub-standard housing, protecting of the most vulnerable groups, getting rid of the cloak of invisibility and fighting social inequality.

KEYWORDS

Shanty towns, sub-standard housing, multidimensional problem, exclusion and social disability, intervention.

I. INTRODUCCIÓN

A través do presente documento, preténdese iniciar un proceso de reflexión sobre a complexa problemática do chabolismo e da exclusión social, o impacto na sociedade e a repercusión nas persoas que a padecen.

En termos xerais, o concepto "risco de exclusión social" está estreitamente vinculado con persoas de escasos recursos o con certo nivel de vulnerabilidade debido a diversos factores.

O obxectivo é afondar neste concepto de exclusión e discapacidade social, como crecente problemática descoñecida e desatendida na que cómpre ter en conta múltiples factores persoais e sociais. Concretamente, describir a situación das persoas residentes en asentamentos chabolistas en Galicia, sobre todo de etnia xitana, centrándose na experiencia da cidade da Coruña e nas intervencións levadas cabo dende a perspectiva histórica ata a actualidade.

É necesario salientar, que a carencia de vivenda prolongada no tempo xera unha problemática de exclusión social de carácter multidimensional que están a padecer milleiros de persoas que viven en asentamentos precarios e chabolistas urbanos en Galicia. Ante esta situación os programas encamiñados á "Erradicación do chabolismo" deben partir dunha visión holística da realidade que teña como obxectivo a inclusión social plena.

II. A COMUNIDADE XITANA EN GALICIA E O CHABOLISMO

A poboación xitana continua a ser no contexto actual un dos colectivos máis afectados pola exclusión social e a discriminación. A pesar de que nos últimos anos, houbo un incremento significativo de políticas de intervención a prol do seu desenvolvemento e integración comunitaria, os resultados maniféstanse insuficientes e tradúcense nunha realidade desfavorable para este colectivo.

Segundo o *Plan integral* para a convivencia e o desenvolvemento social do pobo xitano de Galicia, elaborado no marco do II Plan galego de inclusión social pola Xunta de Galicia:

No ano 2000 residían en Galicia preto de 8.417 persoas xitanas, A Coruña é a provincia máis poboada, pois nela reside o 46,4 % da comunidade xitana galega.

Afirma ademais, que 1 de cada 3 persoas xitanas habita en infravivendas, e que só na nosa comunidade autónoma existen máis de 30 asentamentos chabolistas cunha poboación que rolda as 3.000 persoas.

Na actualidade, o acceso á vivenda segue a constituír unha das principais trabas á normalización da situación da poboación xitana como consecuencia dun dobre fenómeno: a desigualdade e a discriminación social que

padece o colectivo, e o gran descoñecemento das súas necesidades habitacionais concretas vinculadas a factores culturais.

Os principais asentamentos chabolistas están distribuídos de forma pouco homoxénea pola xeografía galega: 13 en Pontevedra, 9 en Ourense, 3 en Lugo e 14 na Coruña. Á marxe das particularidades de cada poboado, asentamento ou barrio, o dato relevante que cómpre destacar é o das consecuencias deste acceso precario á vivenda: o amoreamento, a infravivenda e o chabolismo, con todas as problemáticas que acompañan a estes fenómenos.

III. FACTORES DETERMINANTES DA EXCLUSIÓN SOCIAL

A exclusión social é unha problemática complexa onde as dificultades e limitacións se retroalimentan negativamente e impiden lograr algunha mellora na situación xeral. Por outra banda, a influencia do contexto no que nacemos, vivimos e en definitiva vemos ao longo da nosa vida, así como a dificultade das persoas para saír destas situacións extremas, pola falta de autoestima, autoconfianza, medios etc.; condiciona e provoca a perpetuación de prácticas e condicións de vida infrahumanas, vexatorias e de marxinalidade.

Partindo da premisa da repetición das pautas familiares, contextuais ou de orixe, o influxo do contexto supón en si mesmo unha barreira invisible que limita as ferramentas da persoa para saír da situación.

Cómpre neste punto facer mención ao concepto de "discapacidade social"; utilizado con frecuencia na actualidade aínda sen existir unha definición consensuada, fai referencia ás deficiencias persoais e aquelas derivadas da interacción co contorno, que derivan na disocialización das persoas e afectan ao desenvolvemento normalizado da vida en sociedade.

A Clasificación Internacional do Funcionamento, da Discapacidade e da Saúde (CIF), inclúe no seu anexo 5 os seguintes conceptos: "(...) A CIF utiliza o termo "discapacidade" para denominar un fenómeno multidimensional, resultado da interacción das persoas co seu ámbito físico e social... (...) A interacción das características da saúde e dos factores contextuais, é a que produce a discapacidade..." (OMS-CIF,2001, páx. 262).

Este concepto está estreitamente ligado co de exclusión social, a proposta base é replicable e polo tanto, podería afirmarse que o que determina o grao de vulnerabilidade, risco ou situación de exclusión non é menos que a suma de todos aqueles factores inherentes á persoa no contexto onde se desenvolven, en contraste coa sociedade normalizada. Xa que logo, a continuación analízanse algúns destes factores, atendendo a aspectos obxectivos e subxectivos en relación co medio e o contexto, e é imposible discernir a causa-efecto por estar en continua interacción.

III.1 EMPREGO E FORMACIÓN

Partindo da consideración do emprego e a formación como principais mecanismos de integración social e desenvolvemento persoal, fórmulanse as seguintes cuestións prioritarias:

Por unha banda, adaptar os procesos formativos á realidade existente, tendo en conta a pertinencia dos contidos, as dificultades de asistencia regular e pago dos desprazamentos, o nivel de partida etc. Neste sentido, déctase unha falta de recursos específicos para o nivel formativo da poboación, en gran parte analfabeta e con dificultades de comprensión e asimilación de información.

Por outra banda, a falta de motivación e implicación da poboación tanto nos procesos formativos como na busca de emprego, na maioría dos casos condicionada pola percepción dunha prestación, impide o aproveitamento e cumprimento dos obxectivos. En moitos casos, a cronificación na percepción das axudas e prestacións sociais, terminan por limitarse ao carácter paliativo e asistencialista e redundan no estancamento das persoas volvéndoas dependentes, fomentando o desinterese por condutas activas para inclusión social e laboral.

No eido do emprego, as dificultades no proceso de adaptación ás actividades laborais que priman na actualidade, por moi diversos factores e pola persistencia de barreiras discriminatorias, supoñen que no contexto actual unha porcentaxe maioritaria desta poboación traballe por conta propia en actividades non regularizadas ou de carácter informal, en situacións de dificultade e precariedade.

Ademais, as normativas actuais afectan ao exercicio das actividades económicas tradicionais propias deste colectivo (recollida de cartón, chatarra, venda ambulante...), mediante trabas administrativas e pagamento de taxas que dificultan na maioría dos casos a regularización de situacións de autoemprego informais. Por este motivo, é necesario fomentar a regularización destas prácticas e promover iniciativas de autoemprego que partan da adecuación ao mercado de traballo, das capacidades e experiencia da poboación, aos seus intereses e procurando a implicación e participación en todo o proceso.

III.2 VIVENDA

O dereito á vivenda e a un hábitat digno, é unha necesidade básica e imprescindible para desenvolver a propia personalidade e participar libremente na vida comunitaria e o gozo dos seus dereitos como cidadán: o dereito ao traballo, á educación e a participación política e cidadá. Segundo afirma o II Plan galego de inclusión social da Xunta de Galicia:

Os actuais mecanismos administrativos para facilitar o acceso a este ben básico revélanse como claramente insuficientes: as tradicionais

políticas de promoción pública de vivendas, cada vez máis escasas á vez que centradas case en exclusiva na compra dos inmobles, evidéncianse a día de hoxe e por razóns diversas como ineficaces.

A situación de chabolismo require unha visión holística e unha intervención flexible e adaptable a medio e longo prazo, cun traballo exhaustivo para preparar a persoa para dar o paso, a nivel anímico e económico, e un forte seguimento unha vez emprendido, para que non suceda un retroceso e unha volta ao poboado, buscando medidas individualizadas e definitivas.

Xa no 2005 o Informe extraordinario do Valedor do Pobo sobre a situación da poboación xitana se denunciaba a situación desta poboación en Galicia:

As primeiras medidas tendentes a erradicar o chabolismo supuxeron a construción de barracóns e campamentos na periferia das cidades, que, tras un rápido proceso de degradación dos seus materiais, se converteron en campamentos de infravivendas, cuxa creación era considerada como provisional e asumida como unha opción aceptable e realista. Estas casas e barracóns son, en xeral, galpóns e casas baixas de bloques e uralita que carecen das mínimas condicións de habitabilidade urbana nin saneamento e que provocan o amoreamento das persoas.

En definitiva, a situación da poboación xitana en Galicia no que atinxe ao acceso á vivenda mellorou notablemente, non obstante, a vivenda digna como elemento básico de integración social e dereito inalienable das persoas é, aínda, un obxectivo lonxe de estar alcanzado.

Como experiencia recente das medidas públicas municipais para promover o acceso á vivenda normalizada da poboación chabolista, a intervención fundaméntase na obrigatoriedade e no condicionamento das prestacións económicas a compromisos relacionados co acceso de vivenda.

É imprescindible poñer ao alcance da persoa aquelas ferramentas necesarias para compensar os desaxustes e barreiras económicas e sociais; comprender a enorme dificultade e frustración que supón asumir un cambio vital e enfrontarse ás barreiras que se atopan no camiño facéndoos retroceder e desistir, na maioría dos casos, da vontade de normalizar a súa situación e de abandonar a condición de chabolista.

III.3 EDUCACIÓN

Detéctase nos menores en idade de escolaridade obrigatoria, un alto grao de vulnerabilidade tanto no eido de interacción co grupo e na socialización así como no nivel xeral de contidos, ao necesitar un maior reforzo e non partir dun contexto familiar favorable para a formación e os hábitos de estudo.

O abandono prematuro non é un feito illado, detéctase unha desvinculación progresiva ao longo da vida escolar, que vai deixando atrás o alumno por non alcanzar os ritmos do grupo, tanto a nivel formativo como de integración grupal, polo que o alumno, aínda que non presente absentismo nun inicio, non aproveita o medio escolar e é susceptible de abandonar de xeito prematuro.

Neste contexto, vólvense imprescindibles os recursos de control, non só da asistencia dos menores ao centro escolar, senón do adecuado aproveitamento dos servizos educativos, así como a normalización dos menores na vida escolar e entre o alumnado.

As elevadas taxas de analfabetismo, de abandono, absentismo e fracaso escolar, son mostra do camiño que aínda queda por percorrer. Na maioría dos casos de xente nova e adultos, a falta dunha base formativa de partida e mesmo o acceso á formación regrada, desincentiva a asistencia a calquera actividade formativa ou de alfabetización, en tanto supón un maior esforzo de comprensión e asimilación dos contidos, así como escaseza de recursos específicos adaptados ao nivel máis baixo, nun sistema avanzado que apenas contempla a persistencia de analfabetismo en núcleos urbanos.

É imprescindible un maior control no contexto educativo, buscando en todo caso a implicación paterna nos procesos escolares e sobre todo, partindo dunha educación integradora que incida nos valores culturais, que non reproduza as pautas discriminatorias e racistas que se dan no medio, logrando que os alumnos teñan acceso a unha realidade distinta.

O reto está en concienciar as familias na consideración da educación dos menores como un aspecto clave para o desenvolvemento dos seus fillos. Lograr que o alumno se enganche ao sistema escolar é a única fórmula que permitirá o éxito formativo e educativo da persoa.

Outro feito importante é a necesidade de alfabetización dixital e educación no ámbito da cotidianidade, en todo aquilo que compete a trámites administrativos e xestións varias, cubrir a documentación, comprensión do sistema bancario, xurídico, participación cidadá, coñecemento político etc.

III.4 SAÚDE

A comunidade xitana, como minoría desfavorecida social e economicamente e como colectivo culturalmente diferenciado da sociedade maioritaria, padece unha situación real de desigualdade no ámbito sanitario que a converte, desde a perspectiva da saúde, nun sector de poboación máis vulnerable. Ademais, o elemento da desigualdade de xénero revélase aquí con máis forza, en tanto que as mulleres xitanas son as principais vítimas dun deficiente acceso á saúde.

Nesta área faise especialmente importante o traballo de sensibilización en materia de saúde, entendida dende o punto de vista físico, psicolóxico e ambiental, así como a información sobre o acceso a recursos.

¡As persoas que viven en condicións de exclusión e chabolismo, son especialmente vulnerables de padecer trastornos do estado de ánimo, depresións, alteracións no desenvolvemento etc. En moitos casos, detéctase unha deterioración física e/ou psicolóxica derivada da falta de seguimento, control e mesmo descoñecemento nesta materia, que desencadea en situacións dramáticas susceptibles de ser evitadas cunha correcta política preventiva.

Estas situacións, danse tanto en persoas adultas como en menores en pleno desenvolvemento, onde a importancia do control e a educación en todos os niveis da saúde, terá moito máis alcance en idades temperás, onde a capacidade de asumir pautas saudables é maior e previrá sobre problemas futuros.

Por este motivo, faise necesario un fondo traballo de identificación na problemática en materia de saúde da poboación, co obxecto de formular unha intervención educativa, prevención e diagnose, en materias transversais como saúde física, psicolóxica e ambiental, hixiene persoal e doméstica, alimentación e sedentarismo, alcoholismo e drogodependencia, educación sexual, reprodución e control da natalidade etc.

Dende a perspectiva do traballo social determínase o enorme impacto que ten a saúde sobre as persoas e que, precisamente onde a necesidade de previr estes factores de risco é máis imperativa, as consecuencias producen os efectos máis devastadores, replicables e reproducibles nas xeracións seguintes nun proceso gradual de deterioración en todos os niveis persoais e ambientais.

III.5 FACTORES SOCIAIS - barreiras subxectivas do contexto

Outro aspecto importante que hai ter en conta, é a segregación e o illamento desta poboación na comunidade maioritaria; neste sentido, os problemas de integración son máisúsculos. Existe unha forte discriminación e prexuízos sobre a poboación xitana e a chabolista, así como un sentimento común de rexeitamento, por parte da comunidade cara a este colectivo, que repercute negativamente na autoestima e no desexo de participar da cidadanía.

É evidente que as dificultades veñen nos dous sentidos, e que a poboación excluída é consciente da consideración que a sociedade ten sobre ela, o que provoca unha falta total de autoestima e autoconfianza moi difícil de superar.

A escaseza de recursos económicos e o contexto de marxinalidade, provoca en moitos dos casos, recorrer a actividades irregulares, ilegais, ou mesmo a mendicidade, o que supón para a persoa caer nunha profunda minusvaloración persoal que se retroalimenta e provoca que a persoa se resigna á incapacidade de saír da situación na que se atopa.

Estas prácticas estigmatizadas, produto da máis extrema pobreza e marxinalidade, derivadas na maioría dos casos da simple necesidade de subsistir, afonda na visión de si mesmos como persoas alleas á sociedade maioritaria e normalizada, afastados de toda expectativa de considerarse cidadáns con pleno dereito e levar unha vida digna.

A pobreza e exclusión, como patoloxía hereditaria e supeditada ao contexto e á situación de partida, redonda na normalización e relativización desa situación, ata a resignación máis absoluta, a autosegregación e a auto-discriminación.

Cabe tamén destacar outros factores de carácter transversal, causa e consecuencia da situación contextual:

A discriminación de xénero e o patriarcado, como problemática latente arraigada na sociedade normalizada, e máis notoriamente na comunidade xitana e nos colectivos vulnerables como a poboación chabolista.

As dinámicas familiares determinan o papel da muller como principal motor do tecido comunitario e doméstico así como do coidado dos fillos. As condutas e roles machistas están completamente interiorizados e normalizados polo grupo e xustifica a violencia conxugal en todas as súas formas: física, psicolóxica, estrutural e contextual etc.

Deste xeito, a muller cumpre un dobre papel de manter o equilibrio doméstico e familiar e á vez, o seu rol está supeditado á vontade parental ou conxugal e son vítimas do sometemento no ámbito familiar, conxugal, social e contextual.

Neste sentido, o traballo que hai que realizar é inmenso, tan só mediante a educación e as accións en materia de masculinidade, xénero e igualdade, orientado a homes e mulleres, en todas as franxas de idade, para cimentar os primeiros pasos ata lograr o empoderamento e emancipación das mulleres que se atopan sometidas.

Cada vez son menos os casos de nenas desescolarizadas, pero aínda hoxe perdura a consideración da muller limitada ao ámbito familiar e doméstico, o cal leva en moitos casos á desescolarización temperá das mulleres cando chegan á puberdade, como medida de protección, para cumprir coas necesidades familiares ou domésticas, ou para formar unidades propias mediante casamentos.

Tamén é certo, que moita xente nova se ve abocada a formar unidades familiares propias, por escapar dunha realidade familiar desfavorable e incómoda, de amoreamento; sen expectativas de normalizar a situación laboral ou habitacional, a opción máis próxima é formar unha unidade independente, como única vía de escape do contexto e da situación na busca da privacidade e mellora das condicións.

Escasa planificación familiar e control da natalidade, feitos tamén de suma transcendencia.

A economía familiar de precariedade está agravada polo número de membros da unidade, e moi estreitamente ligado co eido de saúde, é necesario un traballo de educación reprodutiva e control da natalidade, lograr o pleno coñecemento das posibilidades anticonceptivas e de control, métodos temporais e permanentes de control da natalidade... así como a implicación e concienciación da importancia da saúde reprodutiva e romper cos estereotipos respecto da anticoncepción e o rol do home e da muller neste ámbito.

Situación de carácter xurídico

Detéctanse múltiples situacións con problemas vinculados coa xustiza: sancións administrativas, separacións e custodias, bens e propiedades, créditos, cobros indebidos, penas e condeas en réxime de internamento...

Estas situacións teñen unha repercusión directa na poboación e supoñen na maioría dos casos unha verdadeira traba para o logro dos obxectivos de inclusión e mellora das súas condicións de vida, así como un sentimento continuado de estar á marxe da sociedade e do sistema de normas que, de novo, se retroalimenta de xeito negativo e induce a perpetuar prácticas e situacións de ilegalidade.

O máis preocupante é a situación de descoñecemento e desamparo xurídico que esta poboación padece e ten dificultades para solucionar os problemas e as consecuencias derivadas por falta de medios ou asesoramento.

Xestión económica inadecuada

Un dos retos para a profesión e para os técnicos que traballan en ámbitos de exclusión e pobreza é a aprendizaxe social na xestión da riqueza e da pobreza como parte fundamental do proceso educativo e de inserción.

A pobreza máis alá da condición económica, que pode ser contextual e transitoria, debe tomar como eixe central do proceso de inserción a xestión responsable dos recursos.

A utilización dos medios propios con base ás verdadeiras necesidades pasa por un traballo de *autoidentificar* as prioridades e xestionar os recursos en consecuencia. En moitos casos, as persoas teñen unha percepción das súas prioridades que non responde á realidade e faise necesario un exercicio de análise que cambie a perspectiva e reestruture as necesidades para darlles cobertura.

Tanto a condición de pobreza como a riqueza terminan por ser interiorizados e resultan en pautas de comportamento inadecuadas, que requiren dun proceso de aprendizaxe na xestión sustentable dos recursos, da

riqueza e da pobreza, para solucionar os desaxustes que o fluxo variable de medios económicos pode supoñer.

Por este motivo, é importante facer un traballo conxunto e participativo coa persoa para identificar as necesidades reais e intentar cubrir, na medida das posibilidades, as necesidades máis básicas en primeira instancia e crear unha visión longoracista e sustentable dos recursos.

Nas intervencións con poboación chabolista é necesario deseñar unha intervención que considere nocións básicas de capacitación en pautas de comportamento na utilización dos recursos, no aforro e no gasto, na previsión de contingencias como exercicio para adaptarse a vida normalizada: pagamento de facturas, subministracións, taxas, impostos etc.

IV. ANÁLISE HISTÓRICA DAS POLÍTICAS PÚBLICAS NA CORUÑA

Nos anos 60, no caso da Coruña, comezaron a implantarse algunhas medidas municipais de realoxamento en zonas periféricas que deron nacemento a asentamentos de infravivendas que aínda perduran hoxe, como é o caso do barrio do Campanario no Portiño; outras familias quedaron á marxe destes plans e seguiron nos asentamentos de chabolas. Posteriormente, nos anos 80, co motivo da construción dunha gran superficie comercial, desmantelouse o asentamento de chabolas que existía na zona da Cubela, xunto á actual estación de autobuses o que orixinou a creación de 3 novos asentamentos precarios:

IV.1 Penamoa, froito da intervención municipal de traslado dalgunhas familias da Cubela aos terreos de Penamoa, afastados e illados da cidade, onde se construíron 50 módulos habitacionais ou barracóns, chamados “casas brancas”, de carácter provisional e cuns servizos mínimos e comunicacións totalmente deficientes. Este traslado e asentamento de aproximadamente 30 familias repartidas entre as 50 “casas brancas” de Penamoa vulneraba os dereitos básicos das persoas ao carecer o asentamento das mínimas condicións de habitabilidade e ao non ter as familias garantida a escolarización dos nenos.

No ano 91 o asentamento de Penamoa constaba de 76 familias cunha poboación que roldaba as 400 persoas. Non é ata ese momento, no curso 1990/91, cando se inicia un proceso de escolarización dos menores, ao abrirse tres aulas específicas para os habitantes. Este feito non fai máis que incidir na segregación e illamento dos poboadores, neste momento xa se detecta gran deterioración na convivencia, conflictividade, drogas e rexeitamento da poboación da Coruña.

A situación empeora en Penamoa co paso do tempo e chega a acadar ao redor de 99 núcleos familiares no ano 2008, ata que o poboado se ve afectado polo trazado dunha grande infraestrutura da cidade, a terceira rolda.

Esta motivación “económica” e allea a unha vontade de política social, foi o detonante que forzou a Administración a redactar o Plan especial de Penamoa, PEP, e o Programa marco de realoxos. O PEP incluía unha proposta metodolóxica multidisciplinar cuxo obxectivo era facilitar procesos de inserción; esta proposta non se levou á práctica nin acadou os resultados previstos.

Na actualidade, o poboado de Penamoa está desmantelado na súa totalidade, entre as 25 familias que se incluíron no PEP, e os que foron desaloxados na última fase do plan de xeito forzoso pola policía. O destino destas últimas foi a disgregación segundo diferentes alternativas e trasladáronse a outras chabolas en terreos privados e poboados.

Respecto das familias que accederon a unha vivenda normalizada no marco do PEP, atópanse na actualidade do 2014 moitas delas en proceso de desafiuzamento, e o acceso supuxo unha ondata de conflitos por parte dos veciños acolledores que se manifestaron en contra de convivir coas familias procedentes de Penamoa.

Ademais, a inexistencia do traballo de identificación e priorización das familias segundo criterios obxectivos analizando a disposición e preparación das familias para acceder a unha vivenda, derivou na continuidade das pautas de vida que tiñan lugar no poboado, a situación de dependencia afondou ao verse ademais separadas do grupo familias e romper os lazos comunitarios.

A imposibilidade de asumir os pagamentos da vivenda e subministracións, deu lugar a desaloxamentos e mesmo ocupacións de edificios por parte das familias, como transcendeu aos medios o caso da ocupación da Moura en 2012. A día de hoxe, son moitas as familias que acumulan débedas municipais polo pagamento do alugueiro e con cortes de subministracións.

No 2014 a Fundación Secretariado Xitano finaliza o convenio co concello da Coruña para a xestión dos pisos e as familias realoxadas e entrou unha nova entidade xestora, a Fundación NovaCaixa Galicia Obra Social.

IV.2 As Rañas, froito dunha iniciativa particular da familia xitana Gaborri-Borja e mostra do seu desexo de normalización coa compra duns terreos no núcleo de Martinete-As Rañas no ano 1986. O poboado está formado por 84 persoas distribuídas en 22 núcleos familiares.

Dende a chegada da familia e a orixe do asentamento, sucédense moitos intentos por parte do concello para a mellora das condicións de habitabilidade, con resultados escasos. No 2007 o concello presenta o Proxecto de rehabilitación para As Rañas. As intervencións nas vivendas, que se levaron a cabo por parte de persoal contratado polo concello foron intermitentes, descontinuas, cunha carencia total de organización e planificación necesarias.

Non se empredeu ningún tipo de capacitación laboral, nin existiu participación das familias no proceso a través da autoconstrución das vivendas, que era un dos obxectivos principais expostos polo concello.

A información que chegou ás familias foi a través de conversas informais, individuais, con continuos cambios de criterio e compromisos incumpridos. A poboación non foi consultada á hora de decidir a orde en que se interviría nas vivendas do barrio, nin se lles informou dos criterios de priorización; non posúen, nin asinaron, ningún documento sobre o compromiso por parte do concello con respecto ao proxecto, polo que a situación legal e de titularidade das vivendas é a día de hoxe, incerta, así como as afeccións con relación a infraestruturas presentes e futuras que lle afecten ao barrio.

Os traballos realizados sofren unha serie de cambios e paralizacións de facto, coa absoluta desinformación dos moradores e deixáronse incluso vivendas a medio construír.

No 2008 sucede a demolición de 3 vivendas, e ata vinte e tres meses despois non se instalaron as vivendas prefabricadas, mentres tanto as familias careceron de vivenda.

No caso do Proxecto municipal para As Rañas, a intervención realízase exclusivamente no ámbito construtivo, sen ter en conta as compoñentes no eido da vivenda, educación, formación, emprego, políticas da saúde, actividades de sensibilización, inserción laboral, participación social etc. , parte fundamental nunha intervención destas características.

O balance total da intervención realizada por parte do concello, son 3 vivendas prefabricadas e 3 rehabilitadas, todas elas situadas no extremo do terreo, visible dende as vías do tren, que oculta o asentamento e o resto das chabolas.

Na actualidade, dende o concello non existe ningún plan específico para As Rañas e dáse a intervención como finalizada e déixase atrás a consideración de "asentamento chabolista".

IV.3 A Pasaxe, onde se aloxaron familias de etnia xitana, mercheros e gitanos, nas naves abandonadas da Conserveira Celta e de Jabones La Toja. Este asentamento perdura dende os anos 80 ata o día de hoxe, apartado da sociedade e envolto nun alto grao de vulnerabilidade e exclusión social.

Localizado a carón da ría do Burgo, a parcela caracterízase pola existencia de naves industriais en actividade (conxelación e reparación de automóbiles) e as ruínas das antigas construcións, algunhas afectadas por perigo de derrubamento.

Na actualidade, viven de forma permanente no asentamento da Ponte Pasaxe un total variable de entre 45 e 50 unidades de convivencia, 13 delas son de etnia xitana de orixe galega e o resto de orixe portuguesa, cunha poboación total que rolda as 150-200 persoas.

As condicións de habitabilidade están moi por debaixo dos estándares mínimos recoñecidos polo Comité Hábitat de Nacións Unidas e provocan graves problemas de salubridade e de saúde, o que supón unha situación de emerxencia humanitaria.

As actividades laborais ás que se dedica a poboación son de carácter informal ligadas ao marisqueo, á chatarra e á venda ambulante.

Aínda que todos os nenos e nenas estean escolarizados, resulta alarmante a elevada porcentaxe de absentismo escolar e analfabetismo en adultos.

En marzo de 2011, Servizos Sociais anuncia o desmantelamento do poado nun prazo de ano e medio; a día de hoxe, por parte do concello non se realizou ningunha acción específica e trabállase con algunhas familias de forma illada e individual.

Actualmente, está aberto un proceso xudicial encamiñado a derrubar unha nave situada na parcela onde viven 11 familias, declarada en ruína inminente dende o ano 2000. Varias familias iniciaron unha apelación para reclamar posibles dereitos posesorios e numerosas irregularidades no proceso.

En definitiva, as políticas públicas levadas a cabo pola Administración municipal, son intervención illadas que non contan cunha visión estratéxica da problemática e non parten dun desexo real por resolver o problema.

Detéctase unha total tanto na fase previa de identificación como na implicación da poboación nas accións levadas a cabo, o que impide o éxito das intervención ao partir da obrigatoriedade e a imposición de medidas e reloxamentos ás familias.

Sen un traballo previo de identificación, sen unha decidida vontade política, as intervencións fracasan e apuntalan a situación de dependencia e exclusión das familias.

V. PERSPECTIVA DENDE O TRABALLO SOCIAL

Responsabilidade social da profesión

Non existe un protocolo de actuación preconcebido que se poida utilizar como fórmula para toda a comunidade xitana ou para as poboacións chabolistas; non obstante, as experiencias de éxito ou as accións que están obtendo resultados positivos e satisfactorios para a poboación, deben servir como exemplos replicables para formular novos programas de intervención, aprender dos erros do pasado e superar a premisa de que é un problema irresoluble.

Terán que pasar xeracións para lograr erradicar definitivamente o chabolismo, unha eiva da sociedade contemporánea, a sociedade do benestar,

que vai deixando atrás unha estela de pobreza e exclusión que se volve invisible ante a impasividade da sociedade e incapacidade da Administración pública de afrontar este problema estrutural.

Dende o traballo social, existe un compromiso implícito de protección e traballo con colectivos vulnerables, de romper coa invisibilidade destas realidades e combater os desaxustes sociais.

É un reto e unha obriga para todos os axentes implicados, poderes públicos, técnicos e cidadanía, que deben coadjuvar en todo o proceso de intervención, xuntando os esforzos ata abrir os ollos ao que está a pasar.

O traballo social, como mecanismo de superación destas eivas que temos como sociedade avanzada, integradora e de dereito; interlocutores dos silenciados, a denuncia e a incidencia política como instrumento de reivindicación dos dereitos de calquera cidadán.

VI. TRABALLO NA ACTUALIDADE, ARQUITECTOS SEN FRONTEIRAS

Durante o curso académico 2011-12, co obxectivo de realizar o traballo de fin de grao realizado, no marco da Escola Universitaria de Traballo Social de Santiago de Compostela, iníciase o contacto coa asociación Arquitectos Sen Fronteiras, e concretamente co grupo de cooperación local.

A raíz desta participación realizouse conxuntamente unha investigación no poboado de Ponte Pasaxe, analizando diversos factores de interese dos datos obtidos mediante unha ficha de recollida de datos.

A asociación ASF pretendía en primeira instancia, e como paso previo a una intervención, a realización dun censo das familias que reside neste poboado, así como o coñecemento da situación específica na que se atopan (económica, laboral, de saúde, legal, situación dos menores etc.) mediante visitas e entrevistas, para dar comezo ao deseño e planificación da futura intervención.

Dada a experiencia de ASF-Galicia en proxectos de acompañamento á poboación, asesoramento técnico e incidencia política nos asentamentos precarios da Coruña, co obxectivo de mellorar as condicións de habitabilidade que a poboación padece, xustifícase a pertinencia da intervención e fórmuláanse diversos proxectos de acompañamento no desenvolvemento dos itinerarios personalizados de inserción, como continuidade da intervención enmarcada no Programa de inclusión social en asentamentos chabolistas.

A metodoloxía empregada basease no traballo de campo e no contacto e acompañamento directo, a través e itinerarios persoais e familiares que reflectan a complexidade das súas carencias e deseñen o itinerario integral encamiñado á súa inclusión social, incidindo sobre todo na área da mellora habitacional e na área da inserción sociolaboral.

Como mostra recente destas accións, facer unha breve referencia ao proxecto de autoemprego Mulleres Colleiteiras¹ enmarcado dentro da área laboral do Programa integral.

Este proxecto ten como principal obxectivo o autoemprego de mulleres en exclusión social a través da xestión do aceite doméstico usado, e supón un claro exemplo de intervención adaptada ás demandas, necesidades e capacidades da poboación obxecto.

Froito da necesidade de acceso a un traballo normalizado e de regularizar situacións de emprego informais, xorde a idea de iniciar un proceso participativo dirixido a mulleres, que se inicia no 2013 e na actualidade se atopa en proceso de constituír unha cooperativa co grupo motor de 4-5 mulleres.

Por tratarse dun proxecto social, os obxectivos que se pretender acadar atópanse no proceso: traballo directo co grupo de mulleres para a súa capacitación, mellora das habilidades e capacidades, fortalecemento persoal e reforzo da autoestima, empoderamento comunitario, formación específica en atención ao público, técnicas de venda, cooperativismo e empresa, formación básica e alfabetización etc.

En definitiva, un proceso de crecemento persoal e grupal no marco dun proxecto de autoemprego que lle permitirá á poboación mellorar a súa empregabilidade e acceder a un traballo normalizado, e o máis importante, mellorar as súas capacidades persoais e a súa autoestima fomentando actitudes activas de inserción.

En canto ás participantes, son máis de 20 mulleres as que forman parte activa nesta iniciativa dende o seu inicio ata a actualidade, sen percibir retribución ningunha, de forma completamente voluntaria. As súas funcións son, entre outras: organizar as quendas e calendarización, captación de novos puntos de recollida, atención ao cliente, asistencia a formación e reunións formativas... así como no traballo de cara ao público: asistir e impartir charlas, postos informativos, entrevistas de radio, reportaxes televisivas, captación de novos clientes... Trátase dun proceso gradual de capacitación e profesionalización das traballadoras. Neste sentido detéctanse múltiples avances e unha mellora significativa da implicación das mulleres no proceso e sobre todo, o incremento da autoestima e de actitudes activas.

VII. CONCLUSIÓNS

Durante os últimos anos de traballo, o achegamento a esta realidade obxecto de estudo, no eido teórico e no práctico, deu orixe a unha profunda implicación tanto na entidade de referencia, Arquitectos Sen Fronteiras-Galicia, como coa poboación residente nos asentamentos.

---

¹ Máis información en mullerescolleiteiras.blogspot.com

O traballo de campo e o contacto diario e directo, permite coñecer de xeito pormenorizado a cada persoa e familia, as súas necesidades e problemática específica, as súas demandas e pensamentos, capacidades, aspiracións etc.; unha posibilidade afastada para a maioría da cidadanía e un reto profesional.

O obxectivo deste documento non é outro que visibilizar esta situación enquistada na sociedade e no tempo, e o traballo que se está a facer.

Para comprender esta realidade, é imprescindible coñecer a evolución histórica dos asentamentos, a orixe da súa creación e o desenvolvemento ata a actualidade. Nese sentido, é moi revelador ver a orixe de cada un, descrito no apartado de Análise Histórica Coruña e das Políticas Públicas, e como a diversidade histórica varía mais as intervencións comparten formulacións e metodoloxías similares.

Analizando os asentamentos que foron creados como resultado de intervencións levadas a cabo pola municipalidade, nun falido intento de erradicar o chabolismo mediante o desmantelamento forzoso dun poboado, identifícanse como resultados directos a segregación e illamento das familias que dan orixe a un problema que perdura ata hoxe, obxecto de intervencións municipais replicadas que terminan en novos desmantelamentos que carecen de procesos sociais.

O fracaso absoluto destas intervencións reflíctese nos numerosos casos de familias que se atopan realoxadas sen medios para subsistir, todos eles susceptibles de retorno á condición de chabolista.

O caso de Penamoa é o mellor exemplo de desmantelamento e realoxamento forzoso motivado por intereses económicos e construtivos, que non acompañan dun proceso de integración real; as familias simplemente son resituadas sen solucionar en absoluto unha problemática que os acompaña, a vivenda normalizada, seguen sendo chabolistas nun piso, dependentes e subsidiados.

No caso da Pasaxe, nos últimos anos algunhas familias accederon a axudas municipais para autoconstrución ou compra de terreos. Sen acompañar e asesorar no proceso, moitas das familias adquiriron terreos non edificables, polo que constrúen infravivendas ilegais en terreos afastados da cidade.

Por outra banda, a propiedade de bens impídelle acceder a prestacións como a RISGA, polo que a maioría viven anos despois no poboado e sen posibilidade de acceder a novas axudas por percibir con anterioridade, situación que afecta a toda a unidade de convivencia, incluídas as terceiras xeracións que, anos despois, intentan emanciparse e se atopan coa porta pechada ás axudas municipais.

As conclusións que se poden extraer desta investigación son moitas, pero o realmente importante, o obxectivo final, é a posta en coñecemento desta situación na que viven centos de persoas.

Como reflexión profesional, as intervencións deben partir do coñecemento da situación, da identificación do problema, do empoderamento comunitario respectando o dereito de autodeterminación das persoas fronte á imposición das actuacións.

As políticas deben xurdir da iniciativa social e da convicción de resolver unha problemática, fundamentarse no posicionamento activo e participativo das persoas e ser protagonistas e responsables do seu proceso de cambio.

A solución débelle dar resposta ás diversas necesidades atendendo aos factores ou áreas de intervención antes descritos, e non só ao eido habitacional mediante realoxamentos sen medidas específicas, afastando o problema para a súa invisibilidade, unha axuda de carácter asistencial, un parche curtoplacista a unha fonda problemática.

A superación do chabolismo e da infravivenda é un reto da cidadanía, un problema estrutural e unha realidade de exclusión próxima e esquecida.

IX. BIBLIOGRAFÍA

- Arquitectos Sen Fronteiras (2009) *Informe sobre o poboado das Rañas*. Demarcación Galicia-Grupo Cooperación Local. A Coruña
- Arquitectos Sen Fronteiras (2012) *Informe sobre as accións levadas a cabo en materia de erradicación do chabolismo na cidade da Coruña*. Demarcación Galicia-Grupo Cooperación Local. A Coruña
- Arquitectos Sen Fronteiras (2014) *Programa de inclusión social en asentamentos chabolistas 2011-2014*. Demarcación Galicia-Grupo Cooperación Local. A Coruña
- Botana Iglesias, Rocío (2012) *Proxecto de Investigación A Pasaxe*. Traballo fin de grao 2011-2012. Escola Universitaria de Traballo Social. Galicia
- Consellería de Vivenda e Solo e Fundación Secretariado Xitano (2007) *Informe chabolismo en Galicia*. Edita: Xunta de Galicia
- Fundación FOESSA (2008) *IV Informe sobre exclusión y desarrollo social en España*. Madrid
- Ministerio de Sanidade, Servizos Sociais e Igualdade (2010). *Plan de acción para el desarrollo de la población gitana (2010-2012)*

- Ministerio de Sanidade, Servizos Sociais e Igualdade (2012). *Estratexia para la inclusión social de la población gitana en España (2012-2020)*
- Valedor do Pobo Galicia (2005). *Informe extraordinario do Valedor do Pobo sobre a situación da poboación xitana de Galicia.*
- Vicepresidencia de Igualdade e Benestar (2007). Anexo 3 do II Plan galego de inclusión social (2007-2013): *Plan integral para a convivencia e o desenvolvemento do pobo xitano de Galicia*

